

Zvláštnosti vzdělávání dospělých v socialistické společnosti v podmínkách vědeckotechnické revoluce

Metodologické aspekty

V. I. TOLSTYCH

Moskva

Obsah a sociální funkce vzdělávání dospělých v socialistické společnosti mají své zvláštnosti, které musí být pochopeny v souvislosti s reálnou situací dneška a především s potřebami vědeckotechnického pokroku. Za ústřední myšlenku vyjadřující integrálně tyto zvláštnosti můžeme stanovit myšlenku *permanentního vzdělávání*, která odpovídá Marxově analýze vzájemných vztahů člověka s prostředím v podmínkách strojové velkovýroby.

1. Metodologickým základem sociálně filosofického přístupu k problémům vzdělávání může být Marxova myšlenka o „přeměně práce“ a pohybu funkce člověka v podmínkách průmyslové výroby, kterou rozpracoval ve 13. kapitole I. dílu *Kapitálu*. Strojová velkovýroba neustále revolucionuje výrobu a stále znovu (a více) aktualizuje problém *pohyblivosti* funkcí pracovníka. Současná výroba procházející stadiem vědeckotechnické revoluce předpokládá to, co Marx nazýval „všeestrannou pohyblivostí“ nebo „co největší mnohostranností“ člověka práce. Smysl socialistického přetváření práce a výroby je v tom, aby byla zajištěna „absolutní připravenost“ člověka pro měnící se potřeby práce“ a místo dílčího pracovníka zaujalo „všeestranně vvinuté individuum, pro něž jsou různé společenské funkce střídatými způsoby životní činnosti“. Jedním z nejdůležitějších momentů (podmínkou i faktorem) takového přetvoření je podle Marxe polytechnické vyučování, v němž syntéza teoretické a praktické výuky je zásadně odlišná od základního vyučování, které je diktováno potřebami manufakturní výroby v prvotním stadiu jejího vývoje.

Marxova formulace problému vzdělání daleko překračuje — a to je třeba zdůraznit — rámeček čistě institucionálních představ o obsahu a sociální funkci vzdělání. Vyplývá to z toho, že vzdělání se nepojímá pouze jako prostředek získání znalostí,

ale i jako faktor formování *vztahu* člověka k okolnímu prostředí, ať už sociálnímu, přírodnímu nebo kulturnímu. Na prvek vztahu je třeba zaměřit zvláštní pozornost, protože umožňuje bezprostředně odhalit spojení problému vzdělání se změnami v životním způsobu lidí, způsobenými vědeckotechnickou revolucí. Vědeckotechnická revoluce má na životní způsob rozhodující vliv: a) industrializací práce a životních podmínek, b) internacionalizací veřejného života, c) urbanizací životního prostředí. Každý jednotlivec má dvojí úkol: přizpůsobovat se těmto změnám a kontrolovat je.

Takové pojetí vzdělání přímo souvisí s tím, že člověk reprodukuje své vlastní životní podmínky, které určují způsob života, neboť musí zajistit výše uvedenou absolutní připravenost na změny pracovních a výrobních podmínek. Složitost tohoto problému spočívá v tom, že tempo a periodičnost technických změn v dnešních podmínkách prudce rostou; podle pozorování sociologů se v průběhu pracovní aktivity jedné generace člověk musí přeučovat (nebo doučovat) třikrát až čtyřikrát. Stále přísnější a vyšší jsou požadavky kladené na pracovní mnohostrannost.

Kromě toho se vzdělání stává důležitou podmínkou správného (nebo „skutečně lidského“) uspokojování potřeb osobnosti. Tento aspekt souvislosti mezi problematikou vzdělání a způsobem života je podstatný právě pro socialistickou společnost, kde rozvoj pracovní mnohostrannosti není pouze cílem, ale úzce a organicky souvisí se všemi ostatními sférami životního procesu a je neustále ovlivňován celou soustavou společenských vztahů a životními podmínkami. Vzdělání jako jednotu osvěty a výchovy předpokládá neustálý rozumový, emocionální, mravní, estetický a duchovní rozvoj osobnosti. Také soudobý rozvinutý kapitalismus musí počítat s poža-

davky soudobé výroby a vědeckotechnického pokroku a v rozporu se svými vlastními principy věnovat pozornost mnohostrannosti dělníkových funkcí, čímž se „živelně vyvíjí“ směrem k socialismu. Protože jeho cílem je výroba, a nikoli člověk a potřeby jeho rozvoje a zdokonalování, kapitalismus blokuje možnosti mnohostranné výchovy. Zajišťuje sice nutné, výrobními požadavky vynucené odborné školení, ale nestará se o problémy společensky nezbytného rozvoje osobnosti, které jsou „osobní záležitosti“ každého jednotlivce. Socialismus naopak vytyčuje koncepci nepřetržitého vzdělávání a vychází přitom nejenom z potřeb rozvoje výroby, které si i tady podržují „základní“ význam, ale také z nejvyššího cíle sociálního rozvoje socialistické společnosti — všestranného rozvoje osobnosti.

2. Mezi různými aspekty zkoumání problému vzdělávání v souvislosti se změnami způsobu života lidí v socialistické společnosti v epoše vědeckotechnické revoluce si zvláštní pozornost zasluhuje *sociálně filosofický* přístup k těmto otázkám. Tato analýza, umožňující definovat výchozí operační pojmy a kritéria hodnocení sociální funkce vzdělávání v rychle se měnící reálné situaci, je zřejmě předpokladem stanovení celkového zaměření konkrétních sociologických výzkumů problematiky, kterou zde posuzujeme.

Můžeme se ptát takto: Které zvláštnosti socialistického způsobu života (v typologickém smyslu) podmiňují místo a úlohu vzdělávání v systému dnešní lidské činnosti?

Podle klasiků marxismu-leninismu se společenský (kolektivní) život lidí v komunistické společnosti vyznačuje zvláštní kvalitou — „uvědomělostí“, která vylučuje živelnost, nahodilost, nepředvídatelnost a neřiditelnost životních procesů. Lidská činnost je v těchto podmínkách uvědomělým procesem, který je neustále kontrolován vědomím, nejenom z hlediska cílů a záměrů, ale také z hlediska používaných prostředků, dosažených výsledků a způsobů její organizace (je samozřejmé, že k tomu nedochází okamžitě a najednou, ale postupně, tak jak se rozvíjí vědomí). Jinými slovy, ve struktuře životního způsobu, který je vlastní komunistické společnosti, vědomí vykonává kladnou sociální funkci,

stává se nezbytným organizujícím faktorem kolektivní tvůrčí činnosti lidí. Lze říci, že zatímco všechny předcházející společenské útvary byly stmelovány násilím a přinucením (politickým nebo hospodářským), předpokládá kolektivní sdružování lidí takovou úroveň vědomí, která umožňuje, aby se postupně stalo základní regulující podmínkou jejich existence a životního způsobu. Právě v komunistické společnosti je způsob života jednotlivce i sociálních skupin stále závislejší nejenom na hmotných podmínkách života, ale také na podmínkách duchovních, které zahrnují celý souhrn uvědomělých činností člověka. Vědomí se stává reálnou a prakticky aktuální podmínkou činnosti člověka, jeho každodenní, nejen ideální, ale také skutečné existence.

Klasikové marxismu-leninismu předvíдали tuto kvalitativní změnu úlohy vědomí v budoucí společnosti a změnu vztahu mezi tímto vědomím a společenským bytím (postačí, když se odvoláme na známou Engelsonu myšlenku z jeho *Anti-Dühringu*. Jestliže zdůrazňujeme právě zvláštní význam faktoru uvědomělosti (nebo kulturnosti v nejobecnějším slova smyslu) lidské existence v socialistické společnosti, nemáme na mysli pouhou skutečnost, že lidé žijící určitým způsobem mají vědomí. Lidé jednají uvědoměle za jakýchkoli okolností a v jakékoli situaci — ve své činnosti se řídí určitými zájmy, záměry a cíli. V každé společnosti se uplatňuje (na úrovni běžného vědomí nebo ve formě ideologie) složitý systém významů, norem a hodnot, které určují jednání jednotlivců i celých společenských skupin. Ve všech předcházejících formacích se však zpravidla lidé řídili buď omezeným vědomím, to jest vědomím svých nejbližších (místních, skupinových nebo jen egoistických) zájmů, nebo veskrze falešným vědomím, které dilčí zájmy vydávalo za zájmy všeobecné. V důsledku toho všeho reálné důsledky souhrnné historické činnosti lidí neodpovídaly ve většině případů uvědomělým záměrům a očekávaným výsledkům, takže se objevoval pocit rozčarování a nedůvěry v lidské síly a možnosti.

Komunistické uvědomění je historicky zvláštní a nejvyšší formou společenského vědomí a liší se zásadně od omezeného a falešného vědomí minulých epoch. Vzniká na základě podstatných sociálních přeměn

celé sféry společenského bytí člověka a v mnoha směrech předurčuje povahu a směr rozvoje kultury za socialismu. Člověk, který se v průběhu rozvoje socialistické kultury formuje, je především člověk, jemuž je vlastní nové vědomí, kvalitativně nový typ duchovní orientace ve světě, která odpovídá jeho reálnému postavení ve společnosti, jeho změněnému místu v systému společenských vazeb a vztahů (kulturu zde nechápeme — jako někteří autoři — jako „souhrn hmotných i duchovních hodnot společnosti“, nýbrž jako specificky lidský způsob spojení jednotlivce s přírodou, s jinými lidmi, se společností a se sebou samým).

Vysoká uvědomělost všech členů společnosti je tedy nejdůležitější kulturní podmínkou komunistického společenství, komunistického životního způsobu. Jinými slovy, specificky kulturní charakteristikou životního způsobu lidí v socialistické společnosti je právě to, že je stále závislejší na jejich vědomí, na jejich intelektuální, mravní, estetické a vůbec duchovní zralosti. Tutéž myšlenku lze vyjádřit také obecněji: Životní způsob nabývá socialistického a konečně komunistického charakteru v té míře, v jaké se stává životním způsobem vysoce kulturních lidí, „duchovně bohatých“ a vysoce uvědomělých individuí. Právě takový je smysl známé myšlenky, která byla vyslovena na XXIV. sjezdu strany: „Bez vysoké úrovně kultury, vzdělání, společenské uvědomělosti a vnitřní zralosti lidí není komunismus možný, stejně tak jako bez odpovídající materiálně technické základny“ (viz *Materiály XXIV. sjezdu KSSS*, Moskva 1971. s. 83).

Z toho vyplývá několik úvah, které mohou být užitečné pro vypracování celkového přístupu k problematice vzdělávání v souvislosti s vývojem socialistického životního způsobu ovlivněného vědeckotechnickou revolucí.

Za první, majíce na zřeteli prvek autonomie faktoru vzdělávání jakožto důležité složky životního způsobu jednotlivce a skupin lidí, musíme zkoumat jeho úlohu a význam právě z hlediska rozvoje a růstu uvědomělosti (kulturnosti) členů socialistické společnosti. Praxe společenské výchovy ukazuje, že rozvoj sféry znalostí sám o sobě automaticky nezajišťuje adekvátní faktickou úroveň vzdělání a přírůstek *uvědomělosti*. Úroveň socialistické uvědomělosti je určována celým souhrnem faktorů, podmiňujících rozvoj duchovního světa osobnosti a duchovního bohatství (kultury) společnosti.

Za druhé, v podmínkách intenzivní internacionalizace a urbanizace životního způsobu lidí, která je vyvolána pokrokem vědy a techniky, je stále aktuálnější problém dichotomie osvěta — výchova a také hledání optimální alternativy vztahu mezi sociálně nutnými a odborně nutnými znalostmi zprostředkovanými současným systémem vzdělávání. Stejně tak se vyhrnuje otázka o vztahu mezi humanitními a přírodovědnými znalostmi, pokud je posuzována z hlediska utváření jednotné, duchovně bohaté a všestranně rozvinuté osobnosti.

Za třetí, vzhledem k tomu, že chování, forma styků a hodnotová orientace lidí jsou vystaveny bouřlivě se rozvíjícímu zmasovění kultury a v souvislosti s tím i vlivu hromadných sdělovacích prostředků (informačních prostředků a prostředků sugesce), stává se stále aktuálnějším problémem vztahu mezi tradičními a netradičními způsoby nabývání znalostí (informací). Zvláštní zkoumání si zasluhuje otázka intelektuálního potenciálu informací hromadných sdělovacích prostředků a otázka, jaké možnosti tyto prostředky skýtají pro rozvoj a obohacování „systému znalostí“ osobnosti.

Přeložila Milena Janišová